

בעי ר' זירא

אלאור ויזן

ראשי פרקים:

א. הקדמה

ב. תיאור ה"בעיא"

ג. הסבר הספק

ד. שתק ולאחר מכן צווח

ה. תקיפה בבית דין

ו. תקיפה מחוץ לבית דין

א. הקדמה

הפרק הראשון במסכת בבא מציעא נפתח במשנה המתארת מקרה בו שני אנשים מגיעים לבית דין כשהם אוחזים בטלית, כל אחד טוען לבעלות מלאה עליה. הדין שנפסק לבסוף במקרה זה הוא שכל אחד נדרש להישבע על טענתו, ולאחר מכן חולקים את הטלית חצי-חצי.

עד לסוגיה שלנו עסקה הגמרא בשני נושאים מרכזיים - א. חלוקת הממון בין בעלי הדין. ב. השבועה שנשבעים בעלי הדין. לאחר הדיונים על הנושאים הנ"ל והסתעפויותיהם מעלה ר' זירא שאלה: מה יהיה הדין במקרה בו אחד הצדדים מנסה לשנות את המצב הנתון בו אוחזים השניים בטלית על ידי תקיפה, לקיחה בכח של החפץ השנוי במחלוקת. מאמרנו יעסוק בהבנת הסתפקותו של ר' זירא, ובניסיון פשיטת הספק.

ב. תיאור ה"בעיא"

תיאור הסתפקותו של ר' זירא מתואר במסכתנו ו, א:

בעי רבי זירא: תקפה אחד בפנינו מהו? - היכי דמי? אי דשתיק - אודויי אודי ליה, ואי דקא צווח - מאי הוה ליה למעבד? - לא צריכא, דשתיק מעיקרא והדר צווח, מאי? מדאשתיק - אודויי אודי ליה, או דלמא: כיון דקא צווח השתא - איגלאי מילתא דהאי דשתיק מעיקרא סבר: הא קא חזו ליה רבנן.

ר' זירא מבין ששתיקתו של הנתקף משמשת כהודאה בבעלותו של התוקף על החפץ במקרה בו הנתקף שותק אחרי התקיפה. "אי דשתיק - אודויי אודי ליה". במקרה ההפוך, צווחתו של הנתקף משמשת כמחאה על מעשה התקיפה. "ואי דקא צווח - מאי הוה ליה למעבד?", ר' זירא מתלבט מהו הדין במקרה בו הנתקף שותק בתחילה, וצווח לאחר זמן¹ - האם שתיקתו הראשונית נחשבת כהודאה, או שמא צווחתו שבאה לאחר זמן משמשת כמחאה, בעוד הוא מסביר את שתיקתו הראשונית כהמתנה לתגובתם של הדיינים למעשה התקיפה.²

ג. הסבר הספק

בהסבר ספקו של ר' זירא נחלקו הרא"ש והר"ן. הרא"ש (א, יא) מסביר שר' זירא מסתפק האם שתיקתו הראשונית של הנתקף היא הודאה ודאית לבעלותו המוחלטת של התוקף בטלית, או שמא צווחתו של הנתקף מגלה שלא הייתה כאן הודאה כלל.³

לר"ן נקודת מוצא שונה משל הרא"ש (ג, א מדפי הרי"ף ד"ה "השתא"). לשיטתו שתיקה ולאחר מכן צווחה לא יכולה להוות הודאה ודאית, אלא היא ספק הודאה. ספק הודאה אינה יכולה להביא לידי בעלות ודאית! לכן, מציע הר"ן שתי הבנות שונות בפשט הגמרא:

1. הספק הוא אם יש ודאי מוחזקות או רק ספק מוחזקות. כלומר, כששניים באים לבית דין כשהם אחוזים בטלית וחולקים על בעלותה, האם אנחנו תופסים שיש לכל אחד מהם שייכות לפחות בחצי מהטלית או שמא לאף אחד מהם אין בעלות וודאית בטלית בכלל. ר' זירא מסתפק, אם לשניהם יש חלק בה, ספק הודאה של הנתקף לא מוציא מוודאי מוחזקות, "אין ספק מוציא מידי ודאי". או שמא, לאף אחד אין חלק וודאי בה, ואז ספק הודאה יועיל להוציא מידי ספק מוחזקות, בהצטרף שני ספקות יש תרתי לריעותא לנתקף, ותצא הטלית מתחת ידו, ותישאר

1 בהמשך נברר את גדר הזמן הנדרש בין המעשה לצווחת הנתקף.

2 מכאן עולה בברור שהביטוי "תקפה אחד בפנינו" מתכוון לתקיפה שנעשתה בפני הדיינים בבית הדין.

3 הבנה זו משתלבת עם הבנתו בסימן א. שם מוסבר שלכל אחד מהצדדים יש שייכות בטלית. בשתיקתו-הודאתו מוותר בעל הדין על חלקו.

אצל התוקף. סברה זו מציבה אמנם התלבטות אמיתית, אך העיקר חסר מן הספר! שהרי עיקר ההסתפקות היא האם יש לשניהם ספק מוחזקות או ודאי מוחזקות בטלית, הסתפקות זו לא מופיעה כלל בפשט הגמרא, ולכן קצת קשה לקבל הסבר זה.

2. מובן שיש כאן רק ספק מוחזקות. כלומר, כששניים באים אחוזים בטלית לבית דין וחולקים על בעלותה, אנו תופסים שאין לאף אחד מהם בעלות וודאית בטלית.⁴ הספק הוא האם שתיקתו של הנתקף משמשת כספק הודאה, ואז יש תרתי לריעותא לנתקף כדלעיל, או שמא שתיקתו של הנתקף כלל לא נחשבת כהודאה, והמצב חוזר לקדמותו, ואז יחלוקו ביניהם בשבועה.

לסיכום, הרא"ש והר"ן חלקו איך תופסים שתיקה ולאחר מכן צווחה. הרא"ש סובר שאפשר לפרש את השתיקה כוודאי הודאה, והר"ן לעומתו סובר שלכל היותר יש פה ספק הודאה.

ד. שתק ולאחר מכן צווח

כמו שראינו לעיל, מתוך הגמרא עולה שאין ספק במקרה שבו הנתקף שתק מתחילה ועד סוף. ברור ששתיקתו משמשת כהודאה בבעלותו של התוקף, והדין הוא שהתוקף זוכה בטלית.⁵ גם במקרה של צווחה מיידית אין ספק שהיא משמשת כמחאה גמורה כנגד מעשה התקיפה, והדין נשאר בעינו, "יחלוקו בשבועה". הספק הוא רק במקרה ששתק, וצווח לאחר זמן. נשאלת השאלה, מהו גדר הזמן הנדרש בין מעשה התקיפה לצווחת הנתקף כדי שצווחתו תהווה מחאה על מעשה התקיפה? הרשב"א בחידושו למסכתנו (ו, א ד"ה "ואי דאשתיק")⁶ מעמיד את ספקו של ר' זירא בזמן שבעלי הדין עדיין נמצאים בבית דין, וצווחת הנתקף נעשית בתוך בית הדין. בבית דין יכולה צווחתו להיחשב כמחאה. ברגע שיצאו מבית דין, איבד הנתקף את יכולתו למחות, וגם אם יצווח מחוץ לבית דין זה לא יועיל לו.

4 על פי הסבר זה חולק הר"ן על תפיסתו העקרונית של הרא"ש בתפיסת הבעלות של החולקים על טלית. הרא"ש סובר שלכל אחד יש חלק בטלית (לעיל הערה 5), ואילו הר"ן סובר שלאף אחד אין חלק בטלית.

5 בהמשך נראה שיש לכלל זה יוצאי דופן, התלויים במיקום ובזמן בו התרחשה התקיפה.

6 וכן הנימוקי יוסף בדף ג, א מדפי הרי"ף ד"ה "הא קא חזו ליה רבנן".

הריטב"א (ו, א ד"ה "אי דאשתיק") מצמצם את הזמן שבין התקיפה לצווחה, ומעמיד את ספקו של ר' זירא במקרה שבו הנתקף שתק לאורך כל זמן התקיפה, וצווח מיד אחרי שהתוקף הוציאה מידו. אז יכולה צווחתו להיחשב כמחאה. ברגע שעבר מעט זמן אחרי התקיפה, איבד הנתקף את יכולתו למחות.

הרא"ה (מובא בריטב"א) מצמצם עוד יותר את הגדר, ומעמיד את ספקו של ר' זירא במקרה שבו צווח תוך כדי התקיפה, אז יכולה צווחתו להיחשב כמחאה. ברגע שהסתיימה התקיפה, איבד הנתקף את יכולתו למחות.

ה. תקיפה בבית דין

אחרי השבועה

ישנן מספר אפשרויות להבין מתי והיכן קרה מעשה התקיפה. שינויי המיקום והזמן גוזרים שינויים בדין:

כאשר התקיפה התרחשה אחרי שנשבעו בעלי הדין על חלקם בטלית, בין בבית דין ובין מחוצה לו בפני עדים, מוסכם לכולי עלמא שהתקיפה לא מועילה, אפילו אם שתק מתחילה ועד סוף. יש לכך שלושה הסברים:

א. גם אם שותק לגמרי אי אפשר לפרש את שתיקתו כהודאה, שהרי כבר נשבע על חלקו בטלית. אם נפרש את שתיקתו כהודאה, יוצא שמעיד על עצמו ששבועתו שנשבע הייתה שבועת שקר וכלל נקוט בדינו ש"אין אדם משים עצמו רשע". כיוון שאדם לא יכול להעיד על עצמו שנשבע לשקר, לא מתייחסים לשתיקתו כהודאה, אפילו אם שתק מתחילה ועד סוף.

ב. לכתחילה מבצעים חלוקה בטלית מתוך ספק. לאחר ששני בעלי הדין נשבעו שיש להם חלק בטלית, ודאי לנו שלכל אחד מהם יש בה חלק. ממילא, אין צורך לנתקף לצווח כשתוקפים את טליתו ממנו, שהרי כבר התברר שלכל אחד מהם יש בה חלק ע"י השבועה שנשבעו.

ג. שתיקתו של הנתקף יכולה להתפרש כחוסר רצון להישבע ולא כהודאה על התקיפה. חוסר הרצון להישבע יכול לנבוע מכך שאדם חושש משבועה, או כי הוא שקרן ולא רוצה להישבע לשקר. במקרה שאדם שהוטלה עליו שבועה לא רצה להישבע, ולאחר מכן התחרט ומוכן להישבע ההלכה היא שלא נותנים לו להישבע.

ספקו של ר' זירא הוא האם שתיקתו של הנתקף נובעת מחוסר רצון להישבע, או כי הוא סובר ש"חזו ליה רבנן", והם ימחו בשבילו. אם שותק כי לא רוצה להישבע - מאבד את יכולתו להישבע, וממילא מאבד את חלקו בטלית.

לפני השבועה

כאשר התקיפה קרתה בבית דין, בבואם לדיון על הטלית השנויה במחלוקת, ונעשתה לפני שנשבעו בעלי הדין על חלקם בטלית. נצטרך להכריע את המחלוקת המובאת לעיל לגבי גדר הזמן הנדרש בין מעשה התקיפה לציוחת הנתקף כדי שצווחתו תהווה מחאה על מעשה התקיפה, וממילא נכריע אם התקיפה תעביר את הטלית לבעלותו של התוקף, או שיישאר בדין המקורי שפסקו בי"ד, "יחלוקו בשבועה".

הרי"ף (ג, ב מדפיו) והרא"ש (א, יא) פוסקים שמכיוון שהגמרא עצמה לא פושטת את הספק, נשאר הספק בעינו, ולא משנים את המצב הקיים, כלומר לא מוציאים את הטלית מיד התוקף.

הרמב"ם (הל' טוען ונטען ט, יב) פוסק כרי"ף וכרא"ש, אבל מטעם שונה: "כיוון ששתק בתחילה הרי זה כמודה לו". נראה שהרמב"ם פושט את הסתפקותו של ר' זירא, ומכריע שאפילו אם הנתקף שתק ואחר כך צווח, שתיקתו נחשבת כהודאה, והטלית תישאר אצל התוקף. נשאלת השאלה, מניין לרמב"ם הכרעה זו? בנוסף, אם בחר הרמב"ם לפשוט את הספק לצד זה, מתעוררת סתירה בדבריו. שהרי בהמשך אותה ההלכה מביא הרמב"ם מקרה שבו תקף הנתקף הראשון את התוקף הראשון ולקח לו את הטלית,⁷ ופוסק שלא תישאר הטלית ביד התוקף השני, אלא חוזרים לדין המקורי, יחלוקו. וקשה, אם פשט הרמב"ם את הספק, אמורה להיות בעלות מלאה לתוקף הראשון, איך הוא יכול לפסוק שבמקרה שהתוקף הראשון הופך להיות נתקף יבצעו דין חלוקה?!

7 כלומר הנתקף הראשון הפך להיות התוקף השני, והתוקף הראשון הפך להיות הנתקף השני.

ה"מגיד משנה" במקום מסביר שפסיקת הרמב"ם היא כרי"ף וכרא"ש, וגם טעמו כטעמם.⁸ כטעם נוסף הוא מסביר שהרמב"ם פוסק כ"אם תימצי לומר", המובא בהמשך הגמרא.⁹ אך עדיין קשה הסתירה הפנימית בתוך דברי הרמב"ם!

ה"מגיד משנה" מנסה ליישב סתירה זו, ומסביר ששתיקתו הראשונית של הנתקף הראשון מהווה ספק הודאה.¹⁰ ובהצטרף ספק הודאה למוחזקות העכשוויות של התוקף, נוצר מעין "תרת" לריעותא" לנתקף, והבעלות על הטלית עוברת לתוקף מספק. אבל, כשהנתקף תוקף את התוקף הראשון (תקיפה שנייה), הוא מוציא את הטלית ממוחזקותו של התוקף הראשון (שכרגע הוא הנתקף השני), והוא כמובן צווח מיד, כי טוען לבעלות על הטלית. כך הטלית יוצאת ממוחזקותו של התוקף הראשון אך לא עוברת למוחזקותו של התוקף השני, ולכן חוזרים לדין המקורי, יחלוקו בשבועה.

על הסברו של המגיד משנה לסתירה הפנימית שבדברי הרמב"ם הקשה "קצות החושן" (קלח, ס"ק ג): איך ה"מגיד משנה" מסביר שהמציאות חוזרת להיות ספק? הרי הוא עצמו הסביר שהרמב"ם פשט את הספק של הגמרא, והכריע שהשתיקה היא כהודאה, איך ייתכן שלבסוף חוזרת הגמרא להכריע כמצב הספק?!

מסביר "קצות החושן" את תירוצו של ה"מגיד משנה": הרמב"ם עצמו בהכרעתו את הספק הכריע ששתיקתו משמשת כספק הודאה, וממילא המציאות עומדת בספק. אם תוקף אחד מהם את הטלית, הוא מכריע את הספק לטובתו ע"י החזקתו בחפץ, וכאשר החזקתו בחפץ נעלמת בעקבות התקיפה השנייה - חוזרת המציאות לספק, וחוזרים לדין יחלוקו. אכן, הטור ובעקבותיו השו"ע (חו"מ קלח, ו-ז) פסקו כרמב"ם.

8 תירוצו זה של ה"מגיד משנה" קשה, שהרי הרמב"ם עצמו אומר במפורש שמכריע כך בגלל שתיקתו של הנתקף ולא מתוך הימנעות הגמרא מהכרעה?!

9 כלומר הרמב"ם פוסק כמו המקרה שבו המשיכה הגמרא לדון בהמשך הסוגייה. גם הסבר זה קשה, כיוון שבהמשך הגמרא מובאים שני "אם תמצי לומר", כל אחד מהם לצד אחר של הספק?! ה"לחם משנה" במקום עונה על קושיה זו. מכיוון שיש שני "אם תמצי לומר", השני הוא עדיף, מפני שהוא בתראה, ובנוסף בו בחרה הגמרא להאריך בדין ודברים.

10 כפי שסובר הר"ן במחלוקתו עם הרא"ש. עיין לעיל.

ו. תקיפה מחוץ לבית דין

ישנו מקרה נוס, שלא מופיע בגמרא אך נידון בראשונים. ישנה מחלוקת מה קורה כאשר קרתה התקיפה בפני עדים, לפני שבאו לבית דין. הריטב"א (בחידושו ו, א ד"ה "בעי ר' זירא") והרמב"ן (בחידושו ו, א ד"ה "הא דבעי ר' זירא") סוברים שבין אם שתק ואח"כ צווח ובין אם שתק לגמרי שתיקתו נחשבת כהודאה. כיוון שהתקיפה התרחשה מחוץ לבית דין, אין סברת "חזו ליה רבנן", ואין מי שימחה בשבילו. ממילא, תחשב שתיקתו כהודאה, אפילו אם באה אחריה צווחה.

לעומתם, סובר הרשב"א (בחידושו ו, א ד"ה "ומדקאמרינן") שבין אם שתק ואח"כ צווח ובין אם שתק לגמרי שתיקתו מוצדקת ואינה נחשבת כהודאה. כיוון שהתקיפה התרחשה מחוץ לבית דין, אין טעם למחות. מה שווה מחאה כשאינה נעשית בפני הדיינים?

לסיכום, נחלקו הראשונים איך להתייחס לשתיקת הנתקף במקרה שהתקיפה קרתה בפני עדים מחוץ לבית דין. לדעת הריטב"א והרמב"ן שתיקתו כהודאה, אפילו אם הייתה צווחה אחריה, וממילא יזכה התוקף בטלית. לדעת הרשב"א שתיקתו, אפילו מתחילה ועד סוף, מוצדקת, וממילא מוציאים מהתוקף.

הש"ך¹¹ סובר שמקרה שקרה בפני עדים "דינו כאילו היה בפני בית דין". כלומר כמו שיש ספק כשמעשה התקיפה קורה בתוך בית הדין, כך יש ספק כשמעשה התקיפה קורה בפני עדים מחוץ לבית הדין.

רבי יהונתן אייבשיץ ב"תומים" (שו"ע חו"מ קלח, ס"ק ה) תמה על דבריו של הש"ך, שהרי מפשט הגמרא נראה שהספק שייך רק במקרה שהתקיפה קרתה בבית דין?! ולכן פוסק בעצמו כסברת הריטב"א והרמב"ן, ואומר ששתיקתו בפני עדים נחשבת כהודאה, והטלית תישאר אצל התוקף.¹²

11 שו"ע חו"מ קלח ס"ק ו. וכך סובר גם נתיבות המשפט בסעיף קטן יב.

12 ה"פרישה" על הטור מסביר שהרא"ש סובר כמו הרמב"ן, אך מדקדוק והשוואה בין לשון הרמב"ן והרא"ש ניתן לדייק הבדל בין המילים "כל שכן" שבהם נוקט הרמב"ן, לבין המילה "אפילו" בה נוקט הרא"ש, ומתוך כך להציע שסברתו של הש"ך יוצאת מתוך דברי הרא"ש. סברה זו שמעתי מהרב אהרן איזנטל.

ניתן להסביר שהש"ך הבין שדבריהם של הריטב"א והרמב"ן נכונים במקרים מסוימים ודבריו של הרשב"א גם הם נכונים במקרים מסוימים. לכן הכריע שהספק נשאר בעינו גם מול עדים. למעשה, גם לדעת הש"ך וגם לדעת ה"תומים" הטלית תישאר ביד התוקף. הנפק"מ¹³ תהיה במקרה:

- א. אם הנתקף יבצע תקיפה שנייה - ל"תומים" לא הועיל כלום כיוון שהכרענו ששתיקתו כהודאה והטלית בבעלות גמורה של התוקף הראשון. לש"ך, יחזור הדין ל"יחלוקו בשבועה" ממש כמו תקיפה שנייה בבית דין.
- ב. כשהנתקף יביא עדים שהטלית שלו - ל"תומים" העדים לא מועילים כיוון ש"הודאת בעל דין כמאה עדים דמי" (הודאת בעל דין יותר חזקה מעדות) ואילו לש"ך נוציא את הטלית מיד התוקף.

13 הנפק"מ נכונות רק אם נתייחס אל ההודאה שבשתיקת הנתף כהודאה גמורה.